

GODIŠNJAK

NJEMAČKE
ZAJEDNICE

2018

Vol. 25

DG

JAHRBUCH

**GODIŠNJAK
NJEMAČKE ZAJEDNICE**

DG JAHRBUCH

2018.

**Zbornik radova 25. Međunarodnog znanstvenog skupa
“Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu”**

Osijek, 3. - 5. 11. 2017.

Osijek, 2018.

Izdavač:

NJEMAČKA ZAJEDNICA

Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek

DEUTSCHE GEMEINSCHAFT

Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Essegg

Za izdavača

Vladimir Ham

Glavna urednica

mr. sc. Renata Trischler

Izdavački savjet

Ludwig Bauer (Zagreb), **dr. sc. Lidija Dujić** (Zagreb), **doc. dr. sc. Marija Karbić** (Zagreb),

prof. dr. sc. Snježana Paušek-Badžar (Zagreb), **dr. sc. Stanko Piplović** (Split),

dr. sc. Zlata Živaković-Kerže (Osijek).

Recenzenti

dr.sc. Lidija Barišić Bogišić, dr.sc. Boris Beck, dr.sc. Zdenko Franić, dr. sc. Vijoleta Herman Kaurić, dr.sc. Stana Kovačević, dr.sc. Jasenka Kranjčević, dr.sc. Suzana Leček, dr.sc. Anamarija Lukić, dr.sc. Zdravko Matić, dr.sc. Zlatko Miliša, dr.sc. Branko Ostajmer, dr.sc. Zrinka Pešorda Vardić, dr.sc. Stanko Piplović, dr.sc. Goran Ravančić, dr.sc. Đuro Škvorc, dr.sc. Ivica Šute, dr.sc. Zlata Živaković-Kerže

Adresa uredništva

Ribarska 1

31000 Osijek

Tel: 031/213-610

E-mail: vdg.osijek@gmail.com

www.deutsche-gemeinschaft.eu

Prijevod sažetaka na njemački jezik

Elisabeth Klein, prof.

Grafička priprema

Krešimir Rezo, graf.ing.

Tisak

Krešendo Osijek

UDK: 08:061.2

ISSN: 1849-8159

Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

Radovi objavljeni u "Godišnjaku Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" dostupni su u bazama:

Portal znanstvenih časopisa - Hrcak (<http://hrcak.srce.hr/>) i na

<http://deutsche-gemeinschaft.eu/djelatnost/godisnjak-jahrbuch/>

Zbornik radova "Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" tiskan je uz financijsku potporu

Savjeta za nacionalne manjine i Osječko-baranjske županije.

Das Buch "Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" wurde Dank der finanziellen Unterstützung des Rates für nationale Minderheiten der Republik Kroatien und der Osijeker-Baranjaer Präfektur herausgegeben.

GODIŠNJAK

NJEMAČKE
ZAJEDNICE

2018 DG JAHRBUCH

Njemačka zajednica
Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek
Deutsche Gemeinschaft
Landmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Essegg

Dr. sc. **Marija Karbić**
Hrvatski institut za povijest
Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje
Starčevićeva 8, Slavonski Brod
mkarbic@isp.hr

UDK: 323.15(497.5-3 Istra=112.2)
(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20.9.2018.
Prihvaćeno: 22.9.2018.

Izv. prof. dr. sc. **Zrinka Nikolić
Jakus**
Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu
Odsjek za povijest
I. Lučića 3, Zagreb
znikolic@ffzg.hr

Nijemci u srednjovjekovnim istarskim komunama*

U prilogu se govori o osobama njemačkog podrijetla koje su trajno ili privremeno boravile u istarskim komunama, a na čiji spomen nailazimo u vrelima različite provenijencije. Zapisi njemačkih hodočasnika na putu u Sv. Zemlju svjedoče nam o njihovoj prisutnosti u istarskim gradovima, ali i o načinu na koji su doživjeli iste, dok nam notarski spisi donose, iako rijetke, vijesti o Nijemcima, pripadnicima raznih slojeva, nastanjenim u tim komunama.

Ključne riječi: Istra, Nijemci, srednji vijek, gradovi, hodočasnici

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom „Gradovi hrvatskog srednjovjekovlja: Urbane elite i urbani prostor”, broj IP-2014-09-7235.

Tijekom srednjeg vijeka, kao i u drugim područjima danas u sastavu Republike Hrvatske, i na prostoru Istre nailazimo na osobe njemačkog podrijetla.¹ Jedan je njemački hodočasnik 1398. došavši u Pulu čak zabilježio da tamo žive Talijani, Hrvati i Nijemci (*walchen krawat vnd tewchtzen*)!² O prisutnosti njemačkog jezika na prostoru Istre svjedoči nam i Istarski razvod, dokument kojim se opisuju i uređuju međe između pojedinih istarskih općina, njihovih gospodara i Mletačke Republike datiran 1325. godinom. Dokument nam je sačuvan samo u hrvatskom prijepisu na glagoljici, ali iz samog teksta saznajemo da je bio napisan u tri verzije, na hrvatskom, latinskom i njemačkom jeziku.³

U ovom radu bavit ćemo se pojedincima njemačkog podrijetla u srednjovjekovnim istarskim komunama, bilo da su tamo bili stalno nastanjeni bilo da su u ovim krajevima bili samo u prolazu, a o kojima nam svjedoče vrela različite provenijencije i različitih vrsta. Pritom nećemo govoriti o pripadnicima u Istri vladajućih obitelji koji svojim značenjem zaslužuju posebne studije.⁴

U unutrašnjosti i na obali

Istra u srednjem vijeku nije činila jedinstveni politički teritorij već je bila podijeljena između Venecije i Njemačkog carstva, s time što se granica između ova dva dijela tijekom vremena mijenjala.⁵ Iako je za očekivati da je na području koje je ulazilo u

¹ O Nijemcima u drugim hrvatskim krajevima u srednjem vijeku usp., npr.: Karbić Marija, "Prvi spomeni Nijemaca u hrvatskim zemljama u razvijenoj i kasnom srednjem vijeku", *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch* 17, Osijek 2010., 129-138. O osobama njemačkog podrijetla u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije vidi, npr.: Kanižaj Karolina, "Njemačka kolonija na Gradecu u drugoj polovici 14. i prvoj polovici 15. stoljeća", *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, ur. Goran Beus Richembergh, Zagreb 1994., 53-62; Skreblin Bruno, "Etničke i političke skupine u srednjovjekovnom gradu: Primjer gradečkih lingui", *Povijesni prilozi* 35, Zagreb 2008., 91-148 (napose 98-99); Karbić Marija, "Nijemci u Varaždinu tijekom srednjeg vijeka", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch* 2001, Osijek 2001., 11-17; o onima u dalmatinskim komunama: Karbić Marija - Nikolić Jakus Zrinka, "Redovnici, vojnici, putnici... Nijemci u dalmatinskim komunama u razvijenoj i kasnom srednjem vijeku", *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch* 23, Osijek 2016., 53-74; a o Nijemcima u Rijeci tijekom srednjeg vijeka: Karbić Marija, "Kapetan Jakov Raunacher i drugi naseljenici iz njemačkih zemalja u Rijeci sredinom 15. stoljeća", *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch* 21, Osijek 2014., 25-34.

² Kužić Krešimir, *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV. – XVII. st.*, Split 2013., 259.

³ Istarski razvod prvi je objavio Starčević Ante, "Razvod istrianski od god. 1325.", *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 2/2, Zagreb 1852., 227-275. O Istarskom razvodu vidi: Kos Milko, "Studija o Istarskom razvodu", *Rad* 240, Zagreb 1931., 105-203; Bratulić Josip, *Istarski razvod: studija i tekst*, Pula 1978.

⁴ Pojedine takve studije već postoje, a neke su objavljene i u ranijim svescima Godišnjaka Njemačke zajednice. Usp. Čoralić Lovorka, "Hrvatski ban i istarski markgrof Bertold VII. Andechs-Meranski (1182.-1251.)", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch* 2000, Osijek 2000., 11-17; Mogorović Crljenko Marija, "Istarski markgrofovi iz obitelji Weimar-Orlamünde u konstelaciji odnosa Carstva i papinstva u doba borbe za investituru", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch* 10, Osijek 2003., 83-89.

⁵ Vidi o tome: Manin Marino, "Istra", u: *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, prir. Franjo Šanjek i Branka Grbavac, Zagreb 2017., 310-313; Darovec Darko, *Pregled istarske povijesti*, Pula 1997.², 43-50; Dukovski Darko, *Istra: kratka povijest dugog trajanja (od prvih naseobina do danas)*, Pula 2004., 58-70; Ivetic Egidio (ur.), *Istria nel tempo. Manuale di storia regionale dell'Istria con riferimenti alla città di Fiume*, Fiume - Trieste -

sastav Njemačkog carstva bio prisutan veći broj Nijemaca nego u mletačkom dijelu, vrela koja se odnose na gradska naselja na tom području vrlo su oskudna te nam ne donose za našu temu zanimljive podatke.⁶ Stoga smo se ovom prilikom ograničili na komune pod mletačkom vlašću (koja je od 15. stoljeća obuhvaćala veći dio poluotoka), a iz kojih nam je ipak sačuvano nekoliko notarskih knjiga koje obično donose najviše podataka o stanovnicima određenog kraja.⁷

Nažalost, i vrela koja govore o svakodnevnom životu komuna pod mletačkom vlašću u srednjem vijeku, iako bolje nego ona s teritorija koje je ulazilo u sastav Njemačkog carstva, također su slabo sačuvana. No, i takva nam svjedoče da i ondje nalazimo na Nijemce, i to među pripadnicima raznih slojeva. O tome da se u nekom slučaju radi o Nijemcu saznajemo iz nadimka, prezimena ili pridjevka koji osoba nosi. U notarskoj knjizi buzetškog notara Martina Sotolića koja obuhvaća razdoblje od 1492. do 1517. tako nam se spominje *Georgius dictus Thodescho* iz sela Koštabona kod Kopra, koji zajedno sa suprugom Marinom imenuje svojim zastupnikom u nekim poslovima Jakova Leporija, građanina Kopra i stanovnika Buzeta.⁸ Kakvim se zanimanjem Juraj (Georg) bavio, nažalost, iz vrela ne saznajemo, ali se u svakom slučaju radilo o u

Rovigno 2006., 207-228, 301-328; Bertoša Miroslav, "Istra od 12. do 15. stoljeća", u: *Povijest Hrvata. Knj. 1. Srednji vijek*, uredio Franjo Šanjek, Zagreb 2003., 371-376.

⁶ Podaci koji govore o naseljima na tom području i prisutnosti Nijemaca u njima većinom potječu iz kasnijih razdoblja. Usp. Ujčić Tajana, "Nijemci i njemački utjecaji u Istri prema fondovima Državnog arhiva u Pazinu", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch* 10, Osijek 2003., 283-298.

⁷ O povijesnom gradivu Buzeta i Bužeštine, koje nam je u tom smislu najzanimljivije, pisao je Jelinčić Jakov, "Gradivo iz mletačkog razdoblja o Buzetu i buzetškom području u Državnom arhivu u Rijeci", *Buzetski zbornik* 35, Buzet 2008., 57-74; Isti, "Knjiga buzetškog bilježnika Sebastijana de Germanisa (1510.-1564.)", *Buzetski zbornik* 36, Buzet 2009., 49-64. O značenju buzetških notarskih spisa kao vrela vidi: Mihelić Darja, "Notarska knjiga - vir za raziskavo mestnega prebivalstva Buzeta (1492-1517)", *Histria* 3, Pula 2013., 15-38. Buzetski notarski spisi objavljeni su u: Zjačić Mirko, "Notarska knjiga buzetškog notara Martina Sotolića (*Registrum imbreviaturarum Martini Sotolich notarii Pinguentini*) 1492-1517. godine", *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium* 13, Zagreb 1979., 293-575. O najstarijim notarskim vrelima iz Poreča vidi: Ladić Zoran, "Društvo i gospodarstvo Poreča u kasnom srednjem vijeku na temelju analize bilježničke knjige Antuna de Teodorisa", *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Istarsko gospodarstvo jučer i sutra*, ur. Danijela Križman Pavlović i dr., Pazin 2015., 215-216. O bilježničkoj knjizi labinskog notara Bartolomeja Gervazija iz prve polovine 16. st. vidi: Ladić Zoran, "Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata bilježnika Bartolomeja Gervazija", *Historijski zbornik* 61/1, Zagreb 2009., 47-51. Objavljena je u: Ladić Zoran - Orbančić Elvis (prir.), *Knjiga labinskog bilježnika Bartolomeja Gervazija (1525-1550)*, Spisi istarskih bilježnika, sv. 1, Spisi labinskih bilježnika, sv. 1, Pazin 2008.

⁸ Zjačić, "Notarska knjiga buzetškog notara", fol. 102, 435-436. I Zjačić smatra da nadimak Thodesco=Tedesco "dolazi otuda što je dotični bio, sigurno, podrijetlom Nijemac" (Isto, 435). U Buzetu nalazimo građane (*cives*), stanovnike (*habitatores*), dobre ljude (*boni viri*), venecijanske patricije. Za građane i stanovnike usp., npr., Zjačić, "Notarska knjiga buzetškog notara", fol. 142a, 481; fol. 143, 481-482; za dobre ljude, npr., Isto, fol. 42, 368, a za patricije, npr., Isto, fol. 44a, 370. O strukturi buzetškog društva vidi i: Banić Josip, *Buzetska komuna na kraju XV. i početkom XVI. stoljeća u zrcalu notarske knjige Martina Sotolića*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 2014., napose 46-57. Slična struktura društva prisutna je i u drugim istočnojadranskim komunama, u kojima nalazimo patricijat (*nobiles / nobiles cives*), građane (*cives*) i stanovnike (*habitatores*). Usp. Raukar Tomislav, "Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima", *Historijski zbornik* 29-30, Zagreb 1976.-1977., 139-149; Isti, "Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću", *Historijski zbornik* 33-34, Zagreb 1980.-1981., 180-183. Za Poreč, npr., vidi: Ladić, "Društvo i gospodarstvo Poreča", 217-219.

Istri stalno nastanjenoj osobi. Nijemac je možda bio i *Iacobus Suab*, kožar i građanin Buzeta, koji se 1505. u dva navrata spominje kao svjedok, jednom prilikom prodaje nekih oranica, drugi put kada Benedikt *de Grauxio* imenuje svojim prokuratorom svoga brata Jakova.⁹ Jakova u vrelima ponovno nalazimo godinu dana kasnije, kada se spominje u testamentu ser Mihaela Sarsića među osobama kojima izvršitelji oporuke trebaju vratiti dug.¹⁰

U Buzetu krajem 15. i početkom 16. stoljeća nalazimo i prezime *de Germanis* (u vrelima se navodi u više oblika - *Germanis, Germani, Germanus, Iermani, Iermanis, Iermanus, Jermani*).¹¹ Iako je ono vjerojatno izvedeno iz oznake za rodbinski odnos,¹² neki autori upozoravaju da je moguće i da je izvedeno iz oznake koja ukazuje na etničku pripadnost, odnosno da se u ovom slučaju radi o Nijemcima.¹³ Stoga ćemo se kratko osvrnuti i na osobe koje nalazimo zabilježene s tim prezimenom u buzetskim vrelima krajem 15. i početkom 16. stoljeća.

Obitelj *de Germanis* bila je jedna od najuglednijih i najutjecajnijih obitelji u buzetskoj komuni, što vidimo i iz dužnosti koje su u komuni obnašali članovi obitelji, a od kojih ćemo spomenuti samo neke. Majstor Petar, krojač, vršio je dužnost suca buzetske općine 1503. godine.¹⁴ Njegov sin, majstor Mihovil, postolar, također je bio sudac,¹⁵ a zastupao je općinu i u nekim poslovima u Veneciji.¹⁶ Mihovilov brat Bernardin bio je sudac 1512-1514.¹⁷ Sudac je bio i Ivan, sin Petrova brata Jurja.¹⁸ Važnu ulogu obitelj je imala i u životu Crkve. Naime, Petrov brat Kvirin bio je župnik Sv. Marije Velike, znači obnašatelj najvažnije crkvene službe u Buzetu.¹⁹

⁹ Zjačić, "Notarska knjiga buzetskog notara", fol. 97, 431; fol. 98, 432. Darja Mihelić ("Notarska knjiga", 24) navodi prezime *Suab* među onima "ki označujuje etično ali deželno pripadnost oseb".

¹⁰ Zjačić, "Notarska knjiga buzetskog notara", fol. 127, 465.

¹¹ Usp., npr., Zjačić, "Notarska knjiga buzetskog notara", 536-537. Kasnije u matičnim knjigama nalazimo i oblik *Germanich* i *German* (Jelinčić, "Knjiga buzetskog bilježnika", 50).

¹² *Germanus* = od jednoga roda ili plemena, *germani fratres* = braća rođena od istoga oca i majke. Usp. Belostenec Ivan, *Gazophylacium*, Zagreb 1972.-1973. (preisak), sv. 1, 603.

¹³ Usp., npr., Mihelić, "Notarska knjiga", 24. Autorica smatra da se kao prezimena koriste oznake za osobine koje su u nekom kraju rijetkost, te da zbog toga oznaka koja označuje rodbinski odnos ne dolazi u obzir.

¹⁴ Za suca je izabran na sjednici buzetskog općinskog vijeća 7. svibnja 1503. Usp. Zjačić Mirko, "Zaključci buzetskog općinskog vijeća (Consilia comunis Pinguenti) 1502-1523. godine", *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium* 13, Zagreb 1979., 245-246.

¹⁵ Za suca je izabran 17. travnja 1502. (Zjačić, "Zaključci buzetskog općinskog vijeća", 236). Važan izvor za rodoslovlje obitelji *de Germanis* predstavlja Petrova oporuka, iz koje saznajemo da je Petar uz Mihovila imao još tri sina (Bernardina, Franju i Lovru) i jednu kćer (Katarinu), te braću Jurja i Kvirina. Usp. Zjačić, "Notarska knjiga buzetskog notara", fol. 33a-34; 355-357.

¹⁶ Zjačić, "Zaključci buzetskog općinskog vijeća", 235.

¹⁷ Banić Josip, "Elitni društveni slojevi kasnosrednjovjekovne buzetske komune", *Histria* 5, Pula 2015., 66-67.

¹⁸ Ivan je za suca izabran u prosincu 1513. (Zjačić, "Zaključci buzetskog općinskog vijeća", 282). Tada je za suca ponovno bio izabran i Bernardin *de Germanis* tako da su u tom času oba suca buzetske općine dolazila iz obitelji *de Germanis*. Ivan je imao i brata Nikolu, što saznajemo iz oporuke njihova oca Jurja (Zjačić, "Notarska knjiga buzetskog notara", fol. 50-51, 377-379).

¹⁹ Za Kvirina usp.: Banić, "Elitni društveni slojevi", 65, 67.

Treba spomenuti i da je obitelji vjerojatno pripadao i vicekancelar bužetske općine Sebastijan, sin Mihovilov.²⁰ Iako nemamo direktnih dokaza za to, Sebastijanov otac Mihovil vjerojatno je prijespomenuti Mihovil, sin Petrov.²¹

Osim o Nijemcima naseljenim u unutrašnjosti Istre vrela nam donose vijesti i o osobama njemačkog podrijetla nastanjenim u obalnim gradovima. Notarska knjiga porečkog bilježnika Antuna de Teodorisa svjedoči nam da u Poreču nalazimo i na Nijemce obrtnike. Godine 1444. drvodjelja Ivan iz Tirola, tada stanovnik Poreča, uzima u najam neku zemlju.²²

Crkveni dostojanstvenici

Više vijesti govori nam i o osobama njemačkog podrijetla na vodećim crkvenim dužnostima. U nekim slučajevima za pojedince se navodi da su iz njemačkih zemalja. Tako u porečkim notarskim spisima stoji da je Zaharija Ivanov iz Njemačke (*de Alemaniam*) bio prior samostana sv. Nikole *de Scopulo* te da je 1448. u Poreču svjedočio kada je porečki biskup Ivan dao kredit ser Jeronimu Malacarne.²³

U drugim slučajevima na njemačko podrijetlo upućuje ime koje pojedinac nosi. Tako je, sudeći po imenu, Nijemac podrijetlom vjerojatno bio i porečki biskup Engelman/Engelmar, koji je 1030. Ivanu, opatu benediktinskog samostana Sv. Mihovila na brijegu kod Pule, dao samostan sv. Kasijana u Poreču da bi se opat i monasi molili za njega i njegove prethodnike te uz obavezu samostana da biskupu svake godine o blagdanu sv. Maura daje pet trogodišnjih tustih ovnova, pet velikih hljebova, pet mjera bijeloga brašna i pet akova vina.²⁴ Godine 1041. Engelman je posvetio novoizgrađenu crkvu Sv. Marije i Sv. Mihovila Arhandela u Limskoj Dragi te zahtijevao za sebe desetinu sa zemalja koje je samostanu Sv. Mihovila darovala Acika, kći istarskog markgrofa Vecelina.²⁵ Treba spomenuti i da je jedan od najljepših sačuvanih iluminiranih kodeksa iz razdoblja otoske renesanse upravo *Benedikcional* biskupa Engelmana.²⁶ Osim Engelmana, njemačkog podrijetla mogao bi biti i porečki

²⁰ Sačuvana nam je njegova notarska knjiga. Usp. Jelinčić, "Knjiga bužetskog bilježnika".

²¹ O obitelji *de Germanis* više vidi: Banić, "Elitni društveni slojevi", 43-78, napose 65-68; Mihelić, "Notarska knjiga", 31-34; Jelinčić, "Knjiga bužetskog bilježnika", 49-52.

²² Ladić Zoran (prir.), *Registri porečkih bilježnika Henrika de Artizanibus (1433.-1434.) i Antuna de Teodoris (1435. - 1449.)*, Spisi istarskih bilježnika, sv.2, Spisi porečkih bilježnika, sv. 1, prir. Zoran Ladić, u tisku, dok. 50.

²³ Ladić, *Registri porečkih bilježnika*, dok. 127.

²⁴ Ostojić Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 3, Split 1965., 117. Akov je stara mjera za obujam. Vrijednost varira ovisno o mjestu i vremenu. Naziva se i *cibrio* (vjedro). Više vidi: Herkov Zlatko, *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, sv. 1, Zagreb 1956., 50-51, 179-180.

²⁵ Ostojić, *Benediktinci*, sv. 3, 123.

²⁶ Rukopis se danas čuva u muzeju The J. Paul Getty Museum u Los Angelesu (signatura: Ms. Ludwig VII 1). O *Benedikcionalu* vidi: Bratulić Josip, "iluminirani rukopisi", u: *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005., on-line izdanje 2008., <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1177> (pristupljeno 27. rujna 2018.) i ondje navedenoj literaturi. Snimke *Benedikcionala* dostupne su na <http://>

biskup Bertold koji je 1114. ustupio samostan Sv. Anastazija na otočiću pred Porečom sa svim pripadnostima opatiji Sv. Nikole na Lidu.²⁷

Imena ukazuju i na moguće njemačko podrijetlo više opata i priora benediktinskih samostana u Istri. Na primjer, godine 1054. se kao opat samostana Sv. Andrije kod Rovinja spominje Ehrenbald (*Ergenbaldus*), dok je 1304. opat samostana Sv. Mihovila pod zemljom bio Varner (*Warnerus, Valterus*).²⁸

Hodočasnici u Svetu zemlju

Kao i u slučaju Nijemaca u dalmatinskim gradovima o kojima smo ranije pisali,²⁹ najviše podataka vezanih uz Nijemce u Istri imamo o hodočasnici, koji su ovuda prolazili putujući u Svetu Zemlju.³⁰ Među njima nalazimo pripadnike različitih društvenih slojeva – od careva, markgrofova, vojvoda, vitezova, redovnika do liječnika, obrtnika, trgovaca i slugu.³¹ Doduše rijetko, među njima, nalazimo i žene.³²

www.getty.edu/art/collection/objects/1379/unknown-maker-benedictional-ottonian-about-1030-1040/ (pristupljeno: 2. listopada 2018.).

²⁷ Više vidi: Ostojić, *Benediktinci*, sv. 3, 118.

²⁸ Ostojić, *Benediktinci*, sv. 3, 322, 324.

²⁹ Karbić - Nikolić Jakus, "Redovnici, vojnici, putnici", 53-74.

³⁰ Najvažnije je i najopširnije djelo o hodočasnici njemačkog podrijetla u hrvatskim krajevima u kojem se nalaze i prijevodi dijelova njihovih putopisa koji se odnose na istočnojadransku obalu već spomenuta knjiga Krešimira Kužića *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV-XVII. st.* Treba spomenuti da je tekstu priložen i CD s tekstovima u originalu. Vidi također: Ladić Zoran, "Komune i stanovnici Istre i Dalmacije u očima stranih hodočasnika u kasnom srednjem vijeku s posebnim obzirom na moguće predrasude i nerazumijevanja", u: *Prilozi iz hrvatske historiografije. Zbornik radova sa znanstvenih kolokvija 2009.-2011.*, ur. Zrinko Novosel, Biblioteka *Dies historiae*, knj. 5, Zagreb 2012., 45-69; Isti, "Croatian Regions, Cities-Communes, and Their Population in the Eastern Adriatic in the Travelogues of Medieval European Pilgrims", u: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Image of the Town in the Narrative Sources: Reality and/or Fiction?*, ur. Irena Benyovsky Latin i Zrinka Pešorda Vardić, Zagreb 2017., 359-393. Srednjovjekovna hodočašća i hodočasnici privlačili su znatnu pažnju istraživača te postoji bogata literatura posvećena toj temi. Navedimo tek nekoliko djela: Webb Diana, *Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West*, London - New York 1999.; Ista, *Medieval European pilgrimage, c.700-c.1500*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire - New York 2002.; Sumption Jonathan, *Pilgrimage. An Image of Medieval Religion*, London 1975.

³¹ Liječnik Hans Löchner, pišući o svom posjetu Svetom Grobu 1435., donosi popis sudionika hodočašća iz kojeg vidimo da među njima nalazimo pripadnike svih slojeva (od markgrofa do obrtnika i slugu). O Löchneru vidi: Kužić, *Hrvatska obala*, 32, a popis: Isto, 273. Općenito o sudionicima hodočašća vidi: Isto, 48-61.

³² Tako, naprimjer, Hans od Mergenthala, koji se nalazio u pratnji Albrehta, saskog vojvode, među hodočasnici spominje i četiri žene među kojima je bila i "jedna Njemica iz Šleske, iz Görlitza sa svojim mužem" (Kužić, *Hrvatska obala*, 324). U originalu stoji: "und sonsten eine Deutsche aus der Schlesien von Görlitz mit irem Man". Usp. Mergenthal Hans von, *Gründliche und warbaffige beschreibung Der löblichen und Ritterlichen Reise und Meerfahrt in das heilige Land nach Hierusalem des Durchleuchtigen und Hochgeborenen Fürsten unnd Herrn Albrechten Hertzogen zu Sachsen Landgraffen in Düringen Marggraffen zu Meissen etc. Hochlöblicher gedechtnis ...*, Leipzig 1586. (nema paginacije). O Hansu od Mergenthala vidi: Kužić, *Hrvatska obala*, 35. Spomenimo ovdje da Hans od Mergenthala nabrāja i razne narodnosti prisutne na hodočasničkom brodu, iz čega vidimo da je većina bila njemačke narodnosti (među ostalim navodi Sase, Tirinzane, Meissance, Šležane, Austrijance, Kranjce, Štajerce, Bavarce, Švabe, Franke, Porajnce, Elzašane, Pruse...). Usp. Kužić, *Hrvatska obala*, 324.

Veliki broj putopisa u kojima opisuju svoj put, pa i boravak u Istri, donosi različite zanimljive podatke. Od gradova u kojima su pristajali spominju se ponekad Umag i Novigrad te Fažana, ali puno češće Poreč, Rovinj i Pula.³³ Poreč je obično bio prva luka nakon Venecije na pomorskoj ruti kojom su brodovi s hodočasnicima plovili duž istočnojadranske obale, dok je Rovinj privlačio hodočasnike zbog tijela starokršćanske mučenice Eufemije.³⁴

O Istri se u putopisima govori kao o mletačkoj zemlja, ali treba spomenuti da se u dnevniku putovanja grofa Gaudenza od Kirchberga, upravitelja u Matschu u Južnom Tirolu, iz 1470., koji je napisao njegov sluga Friedrich Steigenwalder, navodi da Poreč koji drže Mlečani po pravu pripada Ugarskom kraljevstvu.³⁵

U mnogim se putopisima naglašava slavenski karakter Istre. Već u najstarijem poznatom putopisu nekog njemačkog hodočasnika koji govori o našim krajevima, onom Johanna od Bodmana iz 1376/1377., spominje se da je Istra zemlja u kojoj žive Slaveni (*winden*).³⁶ Nepoznati hodočasnik 1444. navodi da Poreč leži na slavenskoj zemlji – *windische land*,³⁷ dok ga 1492. građanin Koblenza Peter Fassbender smješta u Slaveniju (*Slavanyen*).³⁸ Navodeći itinerar plovidbe, vitez Arnold od Harffa navodi pak da se plavi od Cresa do grada Labina, od Labina do grada Plomina, od Plomina do Medulina (*Medulen*), “grada u Slavoniji” (*Slafonyen*) i potom do Pule, grada u Istri (*Hystryen*). Spominje da Poreč pripada Mlečanima, ali također da ondje svi govore slavenski (*wyndichy, slaueneyssche*) jezik.³⁹

Hodočasnike, naravno, osobito zanimaju relikvije te u istarskim gradovima u kojima pristaju pohode različite crkve, iako su o tome ostavili manje podataka nego npr. za Zadar i Dubrovnik. Njihovi su doživljaji gradova različiti: Johann Meisenheimer, pisar vojvode Alexandera, iz okolice Zweibrückena, naveo je 1495. da Poreč, “nadbiskupija i glavni grad Istre, nije uopće lijep, nego je ružan”.⁴⁰ Hans od Mergenthala kaže za Poreč

³³ O važnosti Poreča i Rovinja na pomorskom putu prema Svetoj Zemlji vidi: Pavić Milorad, “Prilog poznavanju hodočasničkih putovanja od Venecije do Svete Zemlje u XVI. stoljeću”, *Croatica Christiana Periodica* 31 (59), Zagreb 2007., 36.

³⁴ Kužić, *Hrvatska obala*, 106, 109.

³⁵ Kužić, *Hrvatska obala*, 306. Zanimljivo bi bilo utvrditi na osnovu čega Steigenwalder iznosi ovu tvrdnju, odnosno kako je došao do navedenih informacija. Nažalost, zasada nemamo odgovor na ovo pitanje. Općenito o izvorima informacija njemačkih hodočasnika o hrvatskim zemljama, kao i o tome kako su gledali na pitanja političke pripadnosti ovih krajeva i etničkog sastava ovdšnjeg stanovništva vidi: Kužić Krešimir, “Političko i etničko poimanje Hrvatske kod njemačkih hodočasnika od XIV. do XVII. stoljeća”, *Kroatologija* 1/2, Zagreb 2010., 120-133.

³⁶ Krešimir Kužić, *Hrvatska obala*, 257.

³⁷ Kužić, *Hrvatska obala*, 283.

³⁸ Navodi i da su ga jednom razorili Rimljani, a sada je pod Mlečanima: Kužić, *Hrvatska obala*, 373. Peter Fassbender poznat je i pod imenom *Petrus de Molsberg*. O njemu vidi: Isto, 39.

³⁹ Kužić, *Hrvatska obala*, 412, 410. O Arnoldu od Harffa vidi: Isto, 40.

⁴⁰ Kužić, *Hrvatska obala*, 396. Poreč tada, kao ni sad, nije bio nadbiskupija, već biskupija. Iako ga nije doživio kao lijepog, očito je da ga je doživio kao vrlo značajno mjesto, jer ga proglašava i svjetovnim i crkvenim centrom Istre. O Johannu Meisenheimeru, vidi: Kužić, *Hrvatska obala*, 39.

(*Parentz*) da je “običan mali grad”.⁴¹ Više švicarskih hodočasnika ga je pak izrazito hvalilo. Hans Stockar iz Schaffhausena 1519. govori: “U Poreču je zgodan posao i uspjeva mnogo žita i vina i živjelo se dobro. Tamo su veliki obrti s velikom trgovačkom robom.”⁴² Od znamenitosti ondje se posjećivala katedrala i samostan Sv. Nikole. Vitez Konrad od Grünemberga navodi da je samostan lijep i zadužbina mornara, a spominje u blizini i visoki okrugli toranj koji je služio kao osmatračnica protiv gusarskih lađa.⁴³ Zanimljivo je da nekoliko hodočasnika etimološki povezuje Poreč (*Parentz*, *Parens*) s Parisom koji je oteo lijepu Helenu pričajući bilo da je sagradio grad, bilo da je u njemu radio brodove ili se u njemu nastanio nakon što je oteo Helenu.⁴⁴

U Rovinju je posebnu pozornost hodočasnika privlačila Sveta Eufemija, a nekima od njih ukazana je posebna čast pa im je otvaran sarkofag s njenim tijelom. Učenom dominikancu iz Ulma, Felixu Fabriju, donijeli su u katedrali i knjigu na latinskom s legendom o svetici i on ju je onda preveo na njemački svojim uglednim suputnicima barunima.⁴⁵ Posjetili su i otočić sv. Andrije s franjevačkim samostanom gdje su i ručali, a Felix je čak tamo sreo jednog oca franjevca kojeg je na svom prethodnom hodočasničkom putovanju sreo kao vicegardijana u Jeruzalemu na brdu Sion.⁴⁶

U Puli se spominje crkva Gospe od Milosrđa s čudotvornom slikom. Župnik u Schönau Martin Wanner u svom zapisu o putovanju u Svetu Zemlju šleskog vojvode Freidricha II. piše: “Braća Sv. Augustina imaju tamo jedan samostan i u njihovoj crkvi je jedna Marijina slika, koja je u neko doba gorko plakala zbog čovječjih grijeha i gnjeva njenog Sina. Još se vide kapi na toj slici...”⁴⁷ Ipak, u Puli su njemačke putnike impresionirale osobito rimske ruševine, naročito amfiteatar (danas poznat kao Arena) i teatar koji danas više ne postoji, jer je u 17. stoljeću iskorišten kao izvor građevnog materijala za mletačku tvrđavu.⁴⁸

Amfiteatar su neki putnici pogrešno procjenjivali većim od rimskog, a neki ga, kao Ulrich Leman, povezuju s kraljem Arturom ili Rolandom.⁴⁹ Vitez Arnold od

⁴¹ Kužić, *Hrvatska obala*, 325.

⁴² Kužić, *Hrvatska obala*, 434. O Hansu Stockardu vidi: Isto, 41.

⁴³ Kužić, *Hrvatska obala*, 364. Vidi također: Isto, 402. O Konradu od Grünemberga vidi: Isto, 38.

⁴⁴ Kužić, *Hrvatska obala*, 341, 373, 441.

⁴⁵ O Fabrijevom hodočašću vidi iscrpno u: Krsić Stjepan, “Opis hrvatske jadranske obale u putopisima švicarskog dominikanca Felixa Fabrija (Schmida) iz 1480. i 1483./84. godine”, *Analni Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39, Dubrovnik 2001., 133-216; te kraće u: Ladić, “Komune i stanovnici”, 51-56; Isti, “Croatian Regions, Cities-Communes”, 376-385. Za Fabrija vidi i on-line *Repertorium “Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters”* Bavorske akademije znanosti i Bavorske državne biblioteke (Bayerische Staatsbibliothek), s. v. Fabri, Felix (https://www.geschichtsquellen.de/repPers_118531719.html, pristupljeno 2. listopada 2018.).

⁴⁶ Kužić, *Hrvatska obala*, 351-352.

⁴⁷ Kužić, *Hrvatska obala*, 423. O Martinu Wanneru vidi: Isto, 41.

⁴⁸ Kužić, *Hrvatska obala*, 111-112.

⁴⁹ “... i u njemu je kralj Artur nekoć imao dvor. Pokraj stoji jedna kula koju je izgradio kralj Roland, a koji je bio brat Karla Velikoga, i ona se još zove Rolandova kula.” Kužić, *Hrvatska obala*, 317. Vidi također: Isto, 402. O

Harffa opisuje amfiteatar kao visoku palaču “koja je potpuno okrugla i ima toliko mnogo prozora koliko ima dana u godini” te ga je podsjetila na Colosseum u Rimu, a rekli su mu da su se ondje borili divovi i divlje životinje. Viteza Harffa kao i ostale njemačke putnike također zadivljuje veliki teatar te rimske nekropole s mnogobrojnim sarkofazima. Arnold od Harffa tako opisujući sarkofage kao krasne kamene grobove, “šest stopa iznad zemlje”, s kamenim poklopcem, navodi da su mu rekli da ih oko grada ima više od tri tisuće!⁵⁰

Više njemačkih putnika povezuje pulski teatar s Rolandovom ili Orlandovom palačom, znači povezuju ga s legendarnim likom nećaka Karla Velikog. Naime, u *Rolandsliedu*, njemačkoj varijanti spjeva, na više mjesta se spominju toponimi koji su hodočasnike mogli asociirati na Pulu, iako se uistinu radilo o Poljskoj (*Polan*) ili Apuliji.⁵¹ Vitezu Arnoldu rekli su da su pulski teatar, tu palaču čije kamenje, kako on kaže, trideset ljudi ne bi moglo pomaći s mjesta, sagradili divovi.⁵² Kaspar od Mülinena navodi pak da je u Puli vidio lijepu kuću koju je napravio „Roland od Montabana“.⁵³ Riječ je o starofrancuskom epskom junaku Renautu (Renaudu) de Montauban koji je pod imenom Reinolt bio vrlo popularan u srednjem vijeku i među Nijemcima, a u legendi se spominje da je putovao kroz Ugarsku i Slavoniju do Svete zemlje.⁵⁴ Pula se također spominje u sagama o popularnom njemačkom srednjovjekovnom junaku Dietrichu od Berna što također spominju neki hodočasnici.⁵⁵ Izbornom saskom knezu Friedrichu III. Mudrom, inače poznatom kao jednom od glavnih zaštitnika reformacije i Luthera osobno, a začudno i vlasnika jedne od najvećih zbirki relikvija u Carstvu, u Puli su rekli “da je snažni Samson tu srušio neke stupove te da je umlatio neki vrlo čudan

Lemanu vidi: Isto, 35. Englez Richard Gilford je smatrao da je Rolandova tvrđava amfiteatar (usp. Bertoša Slaven - Giudici Antonio, “Europski putnici u Istri od XV. do XIX. stoljeća”, *Tabula* 11, Pula 2013., 9).

⁵⁰ Kužić, *Hrvatska obala*, 410. Sarkofage kao osobitu neobičnost spominje i ugledni građanin Hans Schürpf iz Luzerna koji govori o prstenu od „više od 300 lijepih grobova” koji su isklesani u kamenu i na svakomu je poklopac od mramora. Navodi da su oni “svi bili grobovi pogana i većinom su još puni kostiju”. Kužić, *Hrvatska obala*, 418. O Hansu Schürpfu vidi: Isto, 40-41. Broj sarkofaga impresionirao je i hodočasnike drugih narodnosti, npr. Mariana da Siena 1431. (usp. Bertoša - Giudici, “Europski putnici”, 8).

⁵¹ Kužić, *Hrvatska obala*, 111, 276. O srednjovjekovnim legendama povezanim s pulskim antičkim spomenicima vidi i u: Fontanot Roberto, “I nomi dei monumenti Romani di Pola fra storia e leggenda”, u: *Pula 3000 Pola. Prilozi za povijesnu sintezu. Znanstveni skup održan u Puli 10. svibnja 2004. godine u povodu završnice obilježavanja tri tisuće godina grada Pule*, Pula 2004., 81-88. *Rolandslied* je sastavio oko 1170. *Phaffe Konrad* (Svećenik Konrad). Usp.: Bjork Robert E. (ur.), *The Oxford Dictionary of the Middle Ages*, 4 sv., Oxford 2010., sv. 4 R-Z, s. v. Rolandslied.

⁵² Kužić, *Hrvatska obala*, 409-410. Priča o divovima i njihovoj vezi s impresivnim antičkim građevinama odražava se i u hrvatskoj legendi koja pulski amfiteatar naziva Divić Grad po kraljeviću Marku koji spava okovan od neprijatelja unutar njegovih zidina dok ne ustane na poziv puka u pomoć: Fontanot, “I nomi”, 86.

⁵³ Kužić, *Hrvatska obala*, 422.

⁵⁴ Kužić, *Hrvatska obala*, 112-113. Bjork (ur.), *The Oxford Dictionary*, sv. 4 R-Z, s. v. Renaud de Montauban.

⁵⁵ Kužić, *Hrvatska obala*, 112. Arnold od Harffa zove ga Dederich van den Berne: Kužić, *Hrvatska obala*, 410. Vidi također Fontanot, “I nomi”, 85. Dietrich von Bern (Verona) je literarna inačica ostrogotskog kralja Teodorika iz 6. stoljeća i protagonist dvanaestak popularnih djela iz 13. stoljeća. Spominje se i u *Nibelungenlied*. Usp. Bjork (ur.), *The Oxford Dictionary*, sv. 2 C-J, s. v. Dietrichepik, Dietrich von Bern.

narod. Tu je, kažu, izgubio svoju jakost i svoje oči.”⁵⁶ Dojam koji je ostavila Pula i njezini antički spomenici koji su svjedočili o slavnoj prošlosti, neke kao spomenutog Hansa Schürpfa iz Luzerna naveli su da zaključi da je nekoć u Puli bilo papinsko sjedište!⁵⁷

Njemački hodočasnici spominju i mediteranske kulture maslinu i smokvu. Na neke su osobit dojam ostavili maslinici oko Pule,⁵⁸ a neki su hodočasnici zabilježili i svoja iskustva s dobrom i manje dobrom “turističkom ponudom” i svoje impresije o lokalnom stanovništvu. Već spomenuti Hans Stockar navodi “da su u Poreču večerali kod nekog dobrog naroda, koji nas je dobro nudio dobrim kruhom i vinom”.⁵⁹ U Umagu su pak zbog olujnog mora morali boraviti 10 dana i “dok smo ležali, građani su se u gradu za naš novac pravili da su ljubazni.”⁶⁰ Hansu je ipak u Umagu bilo zanimljivo vidjeti mnoštvo spužava i drugih rijetkih stvari, a u maniri pravog sjevernjaka okupao se sa suputnicima u moru usprkos tome što je bio početak studenog.⁶¹ Vitez Hans Bernhard od Eptingena 1460. navodi da je Poreč siromašan grad, ali sa zemljom bogatom vinom i maslinama te nastavlja: “Oni nisu vrijedan svijet, i vrlo se izležavaju u gradu”.⁶² U luci je vidio mnogo brodova na kojima je puk među kojima i mnogo žena koji su putovali u Mletke na sajam. “Te ženske i muškarci ležali su na obali i u brodovima na isti način kao i Cigani (Ziginer), a kad smo pogledali taj narod, svi su bili slavenski narod.”⁶³ Ipak, jako mu se svidio gradski ples s raskošno i živopisno odjevenim gospođama koje su plesale vrlo dobro i čedno. Sve je to detaljno opisao. A kako je naglasio nije se radilo o plemstvu, već o običnom niskom gradskom puku.⁶⁴ Neki se hodočasnici, slično i pojedinim današnjim turistima, nisu primjerenom ponašali, pa imamo zabilježeno da se jedan švicarski hodočasnik okupao u porečkoj krstionici.⁶⁵

Sve u svemu, za većina je njemačkih putnika Istra bila, kako jedan od njih kaže: “mala, ali vrlo plodna, lijepa i zgodna, dobro obrađena zemlja”.⁶⁶

⁵⁶ Kužić, *Hrvatska obala*, 382. O Friedrichu III. Mudrom vidi: Bjork (ur.), *The Oxford Dictionary*, sv. 2 C-J, s. v. Frederick III (‘the Wise’).

⁵⁷ Kužić, *Hrvatska obala*, 418.

⁵⁸ Petar Rindfleisch piše: “U toj zemlji raste *Reiffel* [o. a. vrsta vinove loze], maslina i smokva” (Kužić, *Hrvatska obala*, 404; o Petru vidi: Isto, 40). Kvalitetu vina Reiffel, odnosno kako on piše *raynval*, hvalio je i Jürg Pfinzing (Ladić, “Croatian Regions, Cities-Communes”, 366). U opisu putovanja markgrofova Johanna i Albrechta iz dinastije Hohenzollern Pula se spominje kao “grad gdje je mnogo maslina” (Kužić, *Hrvatska obala*, 272), dok Hans Stockar piše da oko Umaga „uspijeva mnogo ulje i živi se dobro i (ima) mnogo posla“ (Isto, 434; o Hansu Stockaru vidi: Isto, 41).

⁵⁹ Kužić, *Hrvatska obala*, 433.

⁶⁰ Kužić, *Hrvatska obala*, 434.

⁶¹ Kužić, *Hrvatska obala*, 434.

⁶² Kužić, *Hrvatska obala*, 290. O Hansu Bernhardu vidi: Isto, 33-34.

⁶³ Kužić, *Hrvatska obala*, 290.

⁶⁴ Kužić, *Hrvatska obala*, 290-291.

⁶⁵ Kužić, *Hrvatska obala*, 107.

⁶⁶ Kužić, *Hrvatska obala*, 539.

Umjesto zaključka

Nijemci nisu česti u istarskim komunama pod mletačkom vlašću, na što upozoravaju i istraživanja strukture osoba spomenutih u vrelima tih komunama s obzirom na mjesto njihova podrijetla, koja pokazuju da u tim komunama osim starosjedilaca u prvom redu nalazimo osobe iz drugih dijelova Istre i Kvarnera, a potom iz dalmatinskih komunama i s Apeninskog poluotoka.⁶⁷ Ipak, kao što su pokazali primjeri koje smo naveli, pojedince njemačkog podrijetla nalazimo i u dijelovima Istre pod mletačkom vlašću. Vrela nam svjedoče da su neki obrtnici njemačkog podrijetla našli svoj dom u tim krajevima, kao i da Nijemce nalazimo i među osobama na vodećim crkvenim dužnostima. Također, iako su se ovdje bivali tek u prolazu, ne smijemo zaboraviti njemačke hodočasnike koji su se ovdje zaustavljali na putu u Svetu Zemlju. Tijekom svoga boravka, bez obzira na to kako kratak bio, oni su dolazili u interakciju s lokalnim stanovništvom te su na određeni način utjecali jedni na druge. Svjedočanstva hodočasnika zanimljiva su nam jer donose podatke o različitim aspektima života mletačke Istre, ali i time što nam govore o njima samima, a i pokazuju kako su njemački hodočasnici doživljavali ove krajeve.

Literatura:

- Banić Josip, 2014., *Buzetska komuna na kraju XV. i početkom XVI. stoljeća u zrcalu notarske knjige Martina Sotolića*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Banić Josip, 2015., "Elitni društveni slojevi kasnosrednjovjekovne buzetske komune", *Histria* 5, Istarsko povijesno društvo, Pula, 43-78.
- Belostenec Ivan, 1972.-1973., *Gazophylacium*, 2 sv., Liber, Zagreb (pretisak).
- Bertoša Miroslav, 2003., "Istra od 12. do 15. stoljeća", u: *Povijest Hrvata. Knj. 1. Srednji vijek*, uredio Franjo Šanjek, Školska knjiga, Zagreb, 371-376.
- Bertoša Slaven - Giudici Antonio, 2013., "Europski putnici u Istri od XV. do XIX. stoljeća", *Tabula* 11, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 7-35.
- Bjork Robert E. (ur.), 2010., *The Oxford Dictionary of the Middle Ages*, 4 sv., Oxford University Press, Oxford.
- Bratulić Josip, 1978., *Istarski razvod: studija i tekst*, Čakavski sabor, Pula.
- Bratulić Josip, 2005./2008., "iluminirani rukopisi", u: *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1177> (pristupljeno 27. rujna 2018.)
- Čoralić Lovorka, 2000., "Hrvatski ban i istarski markgrof Bertold VII. Andechs-Meranski (1182.-1251.)", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch 2000*, Njemačka narodnosna zajednica. Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj / Volksdeutsche Gemeinschaft. Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Osijek, 11-17.

⁶⁷ Za Buzet usp. Mihelić, "Notarska knjiga", 24-25; za Labin vidi Ladić, "Labinsko društvo", 62-66; za Poreč Ladić, "Društvo i gospodarstvo Poreča", 219-222. Pojedinci dolaze i iz područja srednjovjekovne Hrvatske, Požege, Zagreba, Ljubljane.

- Darovec Darko, 1997., *Pregled istarske povijesti*, C.A.S.H., Pula.
- Dukovski Darko, 2004., *Istra: kratka povijest dugog trajanja (od prvih naseobina do danas)*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula.
- Fontanot Roberto, 2004., "I nomi dei monumenti Romani di Pola fra storia e leggenda", u: *Pula 3000 Pola. Prilozi za povijesnu sintezu. Znanstveni skup održan u Puli 10. svibnja 2004. godine u povodu završnice obilježavanja tri tisuće godina grada Pule*, Histria Croatica C.A.S.H., Pula, 81-88.
- Herkov Zlatko, 1956., *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, sv. 1, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Ivetic Egidio (ur.), 2006., *Istria nel tempo. Manuale di storia regionale dell'Istria con riferimenti alla città di Fiume*, Unione Italiana, Fiume - Università popolare di Trieste - Centro di ricerche storiche, Fiume - Trieste - Rovigno.
- Jelinčić Jakov, 2008., "Gradivo iz mletačkog razdoblja o Buzetu i bužetskom području u Državnom arhivu u Rijeci", *Buzetski zbornik* 35, Istarsko povijesno društvo, Buzet, 57-74.
- Jelinčić Jakov, 2009., "Knjiga bužetskog bilježnika Sebastijana de Germanisa (1510.-1564.)", *Buzetski zbornik* 36, Istarsko povijesno društvo, Buzet, 49-64.
- Kanižaj Karolina, 1994., "Njemačka kolonija na Gradecu u drugoj polovici 14. i prvoj polovici 15. stoljeća", *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, ur. Goran Beus Richembergh, Njemačka narodnosna zajednica Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj / Volksdeutsche Gemeinschaft Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Zagreb, 53-62.
- Karbić Marija, 2001., "Nijemci u Varaždinu tijekom srednjeg vijeka", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch 2001*, Njemačka narodnosna zajednica Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj / Volksdeutsche Gemeinschaft Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Osijek, 11-17.
- Karbić Marija, 2010., "Prvi spomeni Nijemaca u hrvatskim zemljama u razvijenom i kasnom srednjem vijeku", *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch* 17, Njemačka zajednica Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj / Deutsche Gemeinschaft Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Osijek, 129-138.
- Karbić Marija, 2014., "Kapetan Jakov Raunacher i drugi naseljenici iz njemačkih zemalja u Rijeci sredinom 15. stoljeća", *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch* 21, Njemačka zajednica Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj / Deutsche Gemeinschaft Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Osijek, 25-34.
- Karbić Marija - Nikolić Jakus Zrinka, 2016., "Redovnici, vojnici, putnici... Nijemci u dalmatinskim komunama u razvijenom i kasnom srednjem vijeku", *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch* 23, Njemačka zajednica Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj / Deutsche Gemeinschaft Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Osijek, 53-74.
- Kos Milko, 1931., "Studija o Istarskom razvodu", *Rad* 240, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 105-203.
- Krasić Stjepan, 2001., "Opis hrvatske jadranske obale u putopisima švicarskog dominikanca Felixa Fabrija (Schmida) iz 1480. i 1483./84. godine", *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dubrovnik, 133-216.
- Kužić Krešimir, 2010., "Političko i etničko poimanje Hrvatske kod njemačkih hodočasnika od XIV. do XVII. stoljeća", *Kroatologija* 1/2, Hrvatski studiji sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 120-133.
- Kužić Krešimir, 2013., *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV.-XVII. st.*, Književni krug, Split.

- Ladić Zoran, 2009., "Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata bilježnika Bartolomeja Gervazija", *Historijski zbornik* 61/1, Društvo za hrvatsku povjesnicu - Srednja Europa, Zagreb, 47-70.
- Ladić Zoran, 2012., "Komune i stanovnici Istre i Dalmacije u očima stranih hodočasnika u kasnom srednjem vijeku s posebnim obzirom na moguće predrasude i nerazumijevanja", u: *Prilozi iz hrvatske historiografije. Zbornik radova sa znanstvenih kolokvija 2009.-2011.*, ur. Zrinko Novosel, Biblioteka *Dies historiae*, knj. 5, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Društvo studenata povijesti „Ivan Lučić Lucius“, Zagreb, 45-69.
- Ladić Zoran, 2015., "Društvo i gospodarstvo Poreča u kasnom srednjem vijeku na temelju analize bilježničke knjige Antuna de Teodorisa", *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Istarsko gospodarstvo jučer i sutra*, ur. Danijela Križman Pavlović i dr., Državni Arhiv u Pazinu - Sveučilište Jure Dobrile u Puli - Università Ca' Foscari Venezia, Pazin, 215-231.
- Ladić Zoran, 2017., "Croatian Regions, Cities-Communes, and Their Population in the Eastern Adriatic in the Travelogues of Medieval European Pilgrims", u: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Image of the Town in the Narrative Sources: Reality and/or Fiction?*, ur. Irena Benyovsky Latin i Zrinka Pešorda Vardić, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 359-393.
- Ladić Zoran (prir.), u tisku, *Registri porečkih bilježnika Henrika de Artizanibus (1433.-1434.) i Antuna de Teodoris (1435. - 1449.)*, Spisi istarskih bilježnika, sv. 2, Spisi porečkih bilježnika, sv. 1, Državni arhiv u Pazinu, Pazin.
- Ladić Zoran - Orbančić Elvis (prir.), 2008., *Knjiga labinskog bilježnika Bartolomeja Gervazija (1525-1550)*, Spisi istarskih bilježnika, sv. 1, Spisi labinskih bilježnika, sv. 1, Državni arhiv u Pazinu, Pazin.
- Manin Marino, 2017., "Istra", u: *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, prir. Franjo Šanjek i Branka Grbavac, Školska knjiga, Zagreb, 310-313.
- Mergenthal Hans von, 1586., *Gründliche und warhafftige beschreibung Der löblichen und Ritterlichen Reise und Meerfahrt in das heilige Land nach Hierusalem des Durchleuchtigen und Hochgebornen Fürsten unnd Herrn Herrn Albrechten Hertzogen zu Sachsen Landgraffen in Düringen Marggraffen zu Meissen etc. Hochlöblicher gedechtnis ...*, H. Weller, Leipzig.
- Mihelić Darja, 2013., "Notarska knjiga - vir za raziskavo mestnega prebivalstva Buzeta (1492-1517)", *Histria* 3, Istarsko povijesno društvo, Pula, 15-38.
- Mogorović Crljenko Marija, 2003., "Istarski markgrofovi iz obitelji Weimar-Orlamünde u konstelaciji odnosa Carstva i papinstva u doba borbe za investituru", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch* 10, Njemačka narodnosna zajednica. Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj / Volksdeutsche Gemeinschaft. Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Osijek, 83-89.
- Ostojić Ivan, 1965., *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 3, Benediktinski priorat Tkon, Split.
- Pavić Milorad, 2007., "Prilog poznavanju hodočasničkih putovanja od Venecije do Svete Zemlje u XVI. stoljeću", *Croatica Christiana Periodica* 31 (59), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 33-47.
- Raukar Tomislav, 1976.-1977., "Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima", *Historijski zbornik* 29-30, Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, 139-149.
- Raukar Tomislav, 1980.-1981., "Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću", *Historijski zbornik* 33-34, Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, 139-209.
- Repertorium "Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters"*, 2006.-, Bayerische Akademie der Wis-

- senschaften - Bayerische Staatsbibliothek, München, s. v. Fabri, Felix, https://www.geschichtsquellen.de/repPers_118531719.html (pristupljeno 2. listopada 2018.)
- Starčević Ante, 1852., "Razvod istrianski od god. 1325.", *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 2/2, Družtvo za jugoslavensku povjestnicu i starine, Zagreb, 227-275.
- Sumption Jonathan, 1975., *Pilgrimage. An Image of Mediaeval Religion*, Faber & Faber, London.
- Škreblin Bruno, 2008., "Etničke i političke skupine u srednjovjekovnom gradu: Primjer gradečkih lingui", *Povijesni prilozi* 35, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 91-148.
- Ujčić Tajana, 2003., "Nijemci i njemački utjecaji u Istri prema fondovima Državnog arhiva u Pazinu", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch* 10, Njemačka narodnosna zajednica. Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj / Volksdeutsche Gemeinschaft. Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Osijek, 283-298.
- Webb Diana, 1999., *Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West*, I. B. Tauris Publishers, London - New York.
- Webb Diana, 2002., *Medieval European pilgrimage, c.700-c.1500*, Palgrave, Houndmills, Basingstoke, Hampshire - New York.
- Zjačić Mirko, 1979., "Notarska knjiga bužetskog notara Martina Sotolića (*Registrum imbreviaturarum Martini Sotolich notarii Pinguentini*) 1492-1517. godine", *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium* 13, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 293-575.
- Zjačić Mirko, 1979., "Zaključci bužetskog općinskog vijeća (*Consilia comunis Pinguenti*) 1502-1523. godine", *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium* 13, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 205-292.

Nijemci u srednjovjekovnim istarskim komunama

Sažetak

U radu se govori o osobama njemačkog podrijetla koje su trajno ili privremeno boravile u istarskim komunama, a na čiji spomen nailazimo u vrelima različite provenijencije i različitih vrsta. U radu nisu obuhvaćeni pripadnici u Istri vladajućih obitelji, jer oni svojim značenjem zahtijevaju posebne studije. Istraživanje je, osim toga, bilo ograničeno na mletački dio Istre zato što su vrela koja se odnose na gradska naselja na području koje je ulazilo u sastav Njemačkog carstva vrlo oskudna te nam ne donose za našu temu zanimljive podatke.

Iako su Nijemci u komunama u mletačkom dijelu Istre bili manje prisutni nego u drugim dijelovima hrvatskih zemalja, nalazimo ih i ondje, i to kako u unutrašnjosti tako i u obalnim komunama. Prisutni su u različitim društvenim slojevima. Obrtnici su različitih profesija (kožari, krojači, postolari), cijenjeni u sredinama u kojima žive i djeluju. Osim toga, pripadnici su i klera te obnašaju važne crkvene dužnosti (biskupa, opata benediktinskih samostana).

Od osoba njemačkog podrijetla koje su u komunama mletačkog dijela Istre boravile tek kraće vrijeme najviše podataka imamo o hodočasniciima koji su ovuda prolazili putujući u Svetu Zemlju i koji su nam ostavili niz putopisa. Među hodočasniciima nalazimo pripadnike različitih društvenih slojeva – od careva, markogrofova, vojvoda, vitezova, redovnika, liječnika, obrtnika, trgovaca do slugu, a u nekim, doduše rijetkim slučajevima, spominju se i žene. Svjedočanstva hodočasnika zanimljiva su nam jer donose podatke o različitim aspektima života mletačke Istre, ali i time što nam govore o samim hodočasniciima te pokazuju kako su oni doživljavali ove krajeve. U mnogim se putopisima naglašava slavenski karakter Istre, a hodočasnike su osobito, što je bilo i za očekivati, zanimala relikvije, ali i rimske ruševine u Puli, koje su ih se duboko dojmile.

Deutsche in den mittelalterlichen istriatischen Gemeinschaften

Zusammenfassung

In der Arbeit handelt es von Personen deutschen Stammes, die dauerhaft oder zeitweilig in istriatischen Gemeinschaften weilten und sie werden in Quellen verschiedener Provenienz und Art erwähnt. In der Arbeit sind Angehörigen von Familien, die in Istrien herrschten, nicht umfasst, weil sie durch ihre Bedeutung separate Studien fordern. Die Forschung wurde außerdem auf den venezianischen Teil Istriens begrenzt, weil die Quellen, die sich auf die Stadtsiedlungen aus dem Gebiet, das zum Deutschen Reich gehörte, beziehen sehr bescheiden sind und uns für unsere Forschung keine interessante Angaben bringen.

Obwohl die Deutschen in den Gemeinschaften im venezianischen Teil Istriens weniger anwesend waren als in den anderen Teilen der kroatischen Ländern, finden wir sie auch dort und zwar so in dem Hinterland wie auch in den Küstengemeinschaften. Sie sind in verschiedenen Gesellschaftsschichten anwesend. Handwerker verschiedener Professionen (Gerber, Schneider, Schuster), geachtet in den Gemeinschaften in denen sie leben und tätig sind. Außerdem gehören sie zur Geistlichkeit und üben wichtige kirchliche Ämter aus (Bischöfe, Äbte der Benediktinerklöster).

Über Personen deutschen Stammes, die in den Gemeinschaften des venezianischen Teiles von Istrien nur eine kurze Zeit verweilten, haben wir die meisten Angaben über die Pilger, die hier auf ihrem Weg in das Heilige Land durchreisten und die uns eine Reihe von Reisebeschreibungen hinterließen. Unter den Pilgern finden wir Angehörige verschiedener Gesellschaftsschichten – von Kaisern, Markgrafen, Herzögen, Rittern, Mönchen, Ärzten, Handwerkern, Kaufleuten bis zu Dienern und in einigen, zwar seltenen, Fällen werden auch Frauen erwähnt. Die Aussagen der Pilger sind interessant, weil sie uns Angaben über verschiedene Gesichtspunkte des Lebens im venezianischen Istriens bringen, aber auch dadurch was sie über die Pilger selbst aussagen und zeigen, wie sie diese Gegenden erlebten. In vielen Reisebeschreibungen wird der slawische Charakter Istriens betont und die Pilger interessierten sich, was auch zu erwarten war, am meisten für Reliquien, aber auch für die römische Ruinen in Pula, die sie tief beeindruckten.